

KULTŪRVĒSTURES AVOTI UN LATVIJAS AINAVA

2010. gada 15. un 16. jūnijā Latvijas Zinātņu akadēmija un LU Akadēmiskā bibliotēka bija noorganizējusi konferenci “Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava”, kurā tika nolasīts 31 referāts.

Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents Juris Ekmanis ievadvārdos uzsvēra šīs tēmas aktualitāti mūsdienu sabiedrībā un novēlēja referentiem un klausītājiem labu darbu. Pēc tam konferences vadītājs akadēmiķis Saulvedis Cimermanis deva vārdu ziņojumu autoriem.

Referātu lasījumus atklāja Aija Melluma – ievērojamā Latvijas ainavu pētniece, kuras darba stāžs šajā jomā sasniedz 50 gadus. Referente iepazīstināja auditoriju ar **Latvijas ainavas dažādību**, norādot uz ainavu tipiem un to klasifikāciju, reālo un faktu ainavu modelēšanu un tipoloģizēšanu. Ainava tika parādīta kā skats, telpa, stāvoklis vai arī process. Ainava skatāma arī kā izjūta, impulss un kā mantojums.

Anitas Zariņas (LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte) referātā “**Ainavas pēctecīgums**” tika risināti jautājumi par ainavas noturīgumu, ņemot par pamatu šņores zemkopības sistēmu un parādot šī tipa ainavas attīstību Latgalē. Tiek uzskatīts, ka ainavu izmaiņas periodi ir īsi, toties adaptācijas laiks ir visai garš. Tika uzsvērtas objektīvās ainavas atšķirība no subjektīvā laika. Tika atzīmēti arī sociālais ainavas laiks un laiks, kas saistīts ar cilvēka reālās ainavas uztveršanu. Uzmanība bija vērsta arī uz telpisko struktūru pēctecību ainavas vietas izpētē.

Mārtiņš Lūkins (LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte) referātā par **meža kultūrainavu** vērsa uzmanību uz Latvijas mežu apsaimniekošanu, meža ainavas sakoptību, mežu stādīšanu, īpaši uzsverot jauno egļu audžu kultivēšanu. Mežs tika apskatīts arī dažāda laika mērnieku sagatavotajos plānos, kas lieliski atspoguļo gan sava laika, gan arī mūsdienu norises.

Par **kultūrainavu latviešu valodas izloksnēs**, balstoties uz plašu avotu bāzi, referēja Anna Stafecka (LU Latviešu valodas institūts). Viņa atzīmēja, ka jau A. Bilenšteins 1892. gadā konstatējis 33 izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās parādības. Savukārt Jānis Endzelīns 1937. gadā norādīja uz sētas-žoga atribūciju: Zemgalē – sēta, Vidzemē – žogs, Kurzemē – pagalms, sēta arī Latgalē – lauku mājas. Tika vērsta uzmanība uz cilvēka tēlaino domāšanu sakarā ar varavīksnes septiņiem dažādiem apzīmējumiem.

Ziņojumā par **neolīta kultūrainavu Lubāna mitrājā**, ko bija sagatavojusi šo rindu autore, tika norādīts uz nepieciešamību pievērst uzmanību tam, ka mitrāji uz Zemes virsmas garozas veido tikai 4% un to pētniecība ir valsts prestiža lieta. Mitrāja ainavas raksturošana nav tikai arheologa uzdevums. Šajā darbā ir iesaistīti dažādu specialitāšu zinātnieki: paleoģeogrāfi, palinologi, paleokarpologi, avifaunas un ihtiofaunas pētnieki, kā arī radioaktīva oglekļa vecuma

noteikšanas laboratorijas. Neolīts ir attiecināms uz laika periodu pirms 7000–3500 gadiem, lai gan pirmie iedzīvotāji Lubāna mitrājā parādās krietni agrāk – pirms 10 500 gadiem. Neolīta ainavas raksturošanai izmantots apmetņu izvietojums Lubāna ezera piekrastē vai no tā iztekošās Aiviekstes un tās pieteku krastos, īpašu uzmanību veltot kultūras slāņu saguluma raksturam un to pildījuma saturam. Ainavas raksturošanai izmantojamas arī seno celtņu vietas, rekonstruējot iespējamo apmetnes apdzīvotības teritoriju. Par apdzīvotības kontinuitāti vienā vietā liecina Zvidzes daudzslāņu apmetne (mezolīts, agrais un vidējais neolīts). Šī apmetne ir devusi arī pārliecinošus datus par zemkopības un lopkopības ieviešanos vidējā neolīta sākumā, kas neapšaubāmi izmainīja ainavu. Ainavas izmaiņas turpinājās vēlajā neolītā, kad Aboras apmetnē intensīvi sāka lietot graudberžus un kad krasī izmainījās iedzīvotāju sociālais stāvoklis, ieplūstot lokālajā vidē auklas keramikas kultūras pārstāvjiem.

Referātu par **muižas centriem Latvijas mūsdienu kultūrainavā** bija sagatavojis Imants Lancmanis. Viņš norādīja, ka 1500 Latvijas muižas savā laikā funkcionēja kā atsevišķas noslēgtas sistēmas. Ļoti vēlu – tikai 19. gs. sākumā muižu teritorijas tika apstādītas ar kokiem. Pirmās muižas Latvijā tika celtas kā koka guļbūves. Tāda 1794. gadā celta Stalbes muižai. Atsevišķos gadījumos pilis centās celt tuvu pilskalniem, kā noticis ar Gaujienas pili. Negatīvu iespaidu pārpilnība – 1905. gads, Pirmais pasaules karš, Bermonta afēra un 1919. gads – degradēja kultūrainavu. Tomēr kopš 1922. gada – līdz ar jaunsaimniecību izveidošanos līdz pat 1940. gadam tika radīta jauna kultūrainava. Sabrukums sākās Otrā pasaules kara laikā. Pēckara periods iezīmējās ar muižu izmantošanu dažādām administratīvām vajadzībām, t.sk. sovhozu centru ierīkošanai. Atmodas laikā aizsākās muižu parku uzkopšana. Kultūrainava šajā laikā kļūst par bildi. Tomēr notiek nenovēršamais – Zentenes sakoptā un atjaunotā muiža 2010. gadā ir jau pamesta. Kultūra ir iedragāta, jauno biznesmeņu mājas aizēno muižu.

Ieskatu **Latvijas sakrālās ainavas veidošanas vēsturē** sniedza Ojārs Spārītis. Viņš pievērsās seno baltu rituālās darbības formām, to skaitā dabas mitoloģizācijas rituāliem (svētkoki, svētavoti, akmeņi, svētbirzes). 10.–12. gs. kartēs tika norādīti galvenie iedzīvotāju komunikāciju ceļi un virzieni sakrālās kultūras izpausmē. Parādotes kristietībai, mainījās sakrālā ainava – radās klosteri un baznīcas, kapsētu zvanu torņi līdz ar visiem saimnieciskajiem atribūtiem. Baznīca cīnījās ar barbariem – svētvietās tika celtas koka baznīcas. Referents norādīja uz 17. gs. vidū tapušo Rīgas panorāmu ar piecām baznīcām kā kristietības simbolu. Uzmanība vērsma arī uz Aizputes, Dobeles, Lielstraupes piļu un dievnamu arhitektūru, kas veido Latvijas sakrālās kristīgās kultūras vienotību 800 gadu garumā.

Māra Urtāne referātā **“Arheoloģiskie pieminekļi un Latvijas ainava”** izdalīja trīs galvenās pētījumu dimensijas. Pirmā saistāma ar zemes virsmas pārveidojumiem vai arī ar tās sākotnējo formu, reljefu un veģetāciju. Otrā ir horizontālā dimensija, kas aptver ainavas

elementus: ūdens, reljefs, veģetācija, ceļi un apbūve. Trešā dimensija ir laikam piederīga, saistīta ar dažādu periodu ainavas elementu pārklājumu un ainavas veidošanās un pastāvēšanas procesa izpratni.

Referātā par **1920. gada agrārreformas ietekmi uz Vidzemes kultūrainavu**, kuru nolasīja Uģis Niedre, bija apkopots milzīgs arhīvu materiālu klāsts. Viņš pasvītēja šīs reformas nozīmi Vidzemes kultūrainavas veidošanā. Lielo muižu platību likvidēšanas rezultātā 3 miljoni hektāru zemes tika nodoti jaunsaimniecību ierīkošanai. Referents vērsa uzmanību uz faktu, ka, sākot ar 1922. gadu, jaunsaimniekiem tika piedāvāti apbūves un arī zemes iekārtošanas paraugi.

Sešos referātos tika aplūkota kultūrainava konkrētā vidē. Šeit pirmām kārtām jāatzīmē Aijas Mellumas un Mārtiņa Lūkina referāts **“Daugavas loki: ainava un laiki”**. Pasniegtais materiāls atdzīvināja klausītāju iztēlē likumotās Daugavas krastus starp Daugavpili un Krāslavu, sauktus arī par Daugavsargu vai Rozališķu loku. Referenti šo kultūrainavu sāka skatīt no 18. gs. vidus līdz 20. gs. sākumam, kad Daugavas labajā krastā atradās sādžas, bet pretējā krastā – muižu zemes. Tālākā kultūrainavas veidošana tika saistīta ar zemju izpirkšanu no muižas, zemes reformu un jaunsaimniecību iekārtošanu, kā arī mežu nelikumīgu izciršanu. Daugava šajā laikā jau bija zaudējusi savu nozīmi kā ūdensceļš. Pavisam Daugavas lokos ir bijušas 32 sādžas ar 4–19,6 ha lielu zemes platību. Ainavas attīstība tika pārtraukta, degradēta sakarā ar plānotās Daugavpils HES izbūvi, sādžas un kapsētas tika pārvietotas, meži izcirsti. Tagad Daugavas krastos Augustinišķos, Kaplavā un citur parādījušās vasaras mājas.

Referātu **“Ērgemes novada kultūrainava valodas liecībās”** nolasīja Ilga Jansone. Kā galveno avotu izmantojot Ērgemes novada baznīcu grāmatas, viņa apskatīja uzvārdu došanu zemniekiem deviņās muižās (Ērgeme, Turne, Vīgante, Omuļi, Veckārķi, Jaunkārķi, Pedela, Kazenberga un Borishofa) periodā no 1721. līdz 1905. gadam. Pavisam izdalītas 14 uzvārdu semantiskās grupas. Konstatēts, ka no 1860. gada parādījušies arī dubultie uzvārdi. Laikā no 1825. gada līdz 1906. gadam baznīcu grāmatās figurē 1000 uzvārdi.

Kalnavēveru vējdzirnavu atjaunošanas gaita Vecpiebalgā tika izklāstīta Mārtiņa Kuplā referātā. Šis dzirnavas, kas celtas 1878. gadā, kopā ar sešām Vēveru saimniecībām veido Brīvdabas muzeja filiāli.

Lejasciema igauņu devumu novada kultūrainavai savā ziņojumā atspoguļoja Irīsa Priedīte. Tika apskatītas Kalna un Lejas Līvju mājas – ciems gar Gaujas krastu laikā no 1920. līdz 1940. gadam. Pavisam šeit bijušas 15 igauņu sētas, un šie ienācēji no Igaunijas, kā norādīja referente, Gaujas krastos ieradušies pēc lielajiem kariem. Savukārt Lejas Līvu rija 1972. gadā pārvesta uz Brīvdabas muzeju.

Pārdomās par **Alauksta ezera ainavas aizsardzību** dalījās Ausma Skujiņa. Nepatīkamu pārsteigumu ir radījusi Alauksta krasta izirēšana komerciāla rakstura objektam Ceplu teritorijā. Alauksta

krasti ir saudzējami, jo šeit ir konstatētas divas senu apmetņu vietas – viena pie Cepļu mājām, otra pie Raskuma mājām.

Latviešu ciemu (sētu grupu) 17. gs. – 20. gs. sākumā analizēja Ilze Janelis. Šādi sētu grupējumi bija konstatēti ceļu krustojumos, mežu un purvainu mežu salās. Tika doti piemēri no Dobeles un Cesvaines apkārtnes. Šis referāts izraisīja diskusiju. Uģis Niedre norādīja, ka par ciemu šajā laikā var nosaukt dzīvesvietu sakārtojumu tikai tādā gadījumā, ja tā iedzīvotāji nodevas maksāja kopīgi.

Sandis Laime referātā **“Senie kapi Latvijas kultūrainavā un folklorā”** izklāstīja jaunu koncepciju par Latviešu folkloras krātuvē saglabāto 16 īpašu tekstu interpretāciju sakarā ar mirušo miera traucēšanu nakts laikā. Referents izvirzīja hipotēzi par raganām kā mirušo gariem, skatot šo jautājumu lokālā kontekstā – izmantojot raganas vārda piesaisti Raganu kalnam, kuram tuvumā atradās Rencēnu vecā kapsēta. Pavisam Latviešu folkloras krātuvē glabājas 300 teksti par raganām.

Četri referāti atspoguļoja zinātnisko ekspedīciju un muzeju krātuvju materiālus. Viens no tiem bija Lilitas Vanagas ziņojums **“Etnogrāfu vākumu noderīgums kultūrainavas izziņāšanai”**, kurā apkopotī dati par Latvijas vēstures institūta etnogrāfu 1947.–2009. gada ekspedīciju rezultātiem. Nodaļas arhīvā glabājas 150 000 fotoattēlu, kā arī stāstījumi, kas aptver laiku no 19. gs. otrās puses līdz 20. gs. 40.–80. gadiem. Galvenās tēmas pārstāvētas ar materiāliem par cilvēku, zemi, mežu, ūdeņiem un celtnēm. Procesi atspoguļo migrāciju un iedzīvotāju etniskā sastāva izmaiņas.

Jirgena Helmsa hronikas oriģinālu, norakstus, attēlus, pārveidojumus un papildinājumus savā referātā apskatīja Aija Taimiņa.

Referātu par **ainavu dažādību fotogrāfa un novadpētnieka Oskara Emila Šmita fotokolekcijā**, kas glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja fotoarhīvā, bija sagatavojusi šīs krātuves vadītāja Gunita Baumanē. Šajā kolekcijā ir 3625 uzņēmumi un 1000 kontaktkopijas. Atzīmējams visai rūpīgi sagatavotais referāta saturs un fotomateriāla atlases kvalitāte.

Olgas Fišmanes un Vitālija Galiopas (Sanktpēterburga) referātā **“Latvijas kultūrvēsturiskā ainava Krievijas Etnogrāfijas muzeja fotomateriālu kolekcijā”** ietvaros tika demonstrēti 11 attēli, to skaitā vienā bija fiksēts manekens Nīcas tautas tērpā no 1867. gada Viskrievijas pirmās etnogrāfiskās izstādes. Šī muzeja fotomateriālu krātuvē glabājas arī deviņi attēli no 1929.–1930. gada etnogrāfiskās ekspedīcijas Baškīrijā, kuru vadīja slāvis Afanasijs Buškovics, kurš savā atskaitē atzīmējis, ka latviešu celtās viensētas izceļas uz apkārtnes māju fona.

Pēdējie četri referāti bija saistīti ar Latvijas jūras piekrastes izpēti. Pētera Šķiņķa referātā **“Brīvā laika vietas un ainavas: vasarnīcas un vasaras mājas Pierīgā”** šie jautājumi tika skatīti uz vidusslāņa iedzīvotāju celto ēku fona, raksturojot gan klasiskā varianta vasarnīcas, gan arī visdažādākos vasaras māju tipus, uzsverot indivīda lomu šīs ainavas veidošanā.

Inese Stūre referātā “**Ainava ar jūru aiz dzelzs priekškara**” aplūkoja okupācijas režīma degradēto Rietumkurzemes piejūras ainavu laikā no 1945. līdz 1990. gadam.

Latvijas jūras dibena kultūrainava ļoti saistošā veidā tika atspoguļota Jura Urtāna referātā. Viņš atzīmēja kuģu vraku esamību kā Irbes šaurumā, tā arī Ventspils un Liepājas tuvumā, atgādināja par zviedru eskadras bojāeju 1695. gadā, kā arī 18./19. gs. Rucavas draudzē bijušajām 350 laivām. Tika minēts, ka ar jūras dibena ainavas fiksāciju nodarbojas 200–300 akvalangistu.

Referāts “**Ieskats Latvijas piekrastes 17.–21. gadsimta kultūrainavā**”, kuru bija sagatavojis Saulvedis Cimermanis, aptvēra plašu laika diapazonu, akcentējot uzmanību uz kultūrainavas izmaiņām Latvijas piejūras saimniecībās, ostās un baļķu krautuvēs, kā arī pievēršoties 19. un 20. gs. piekrastes celtnēm Pomerānijā un Austrumvācijā, kurām analogijas var atrast Latvijas piekrastē.

Noslēgumā akadēmiķis Saulvedis Cimermanis aicināja visus referentus sagatavot savus ziņojumus zinātnisku rakstu veidā, lai tos publicētu speciālā izdevumā.

Ilze Loze

12. EIROPAS TAUTAS MĀKSLAS KONFERENCE POLIJĀ

Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)” ietvaros un ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu man – Aijai Jansonei (LVI Etnoloģijas nodaļas vadošai pētniecei) kā ekspertei latviešu tautas mākslas jautājumos un Starptautiskās tautas mākslas organizācijas (IOV – *International Organization of Folk Art*) biedrei 2010. gada jūnijā bija iespēja piedalīties IOV Polijas sekcijas un Ļubļinas Marijas Kirī-Sklodovskas universitātes un Kultūras pētniecības institūta rīkotajā 12. Eiropas tautas mākslas konferencē. Konferencē bija divas daļas: teorētiskā – Ļubļinā, Marijas Kirī-Sklodovskas universitātē 23.–24. jūnijā, un zinātniski praktiskā – Lejas Kazimežas (*Kazimierz Dolny*) pilsētiņā 25.–26. jūnijā.

Konferencē piedalījās zinātnieki no ASV, Austrijas, Filipīnām, Latvijas, Polijas un Ukrainas. Konferences darbs bija organizēts divās sekcijās, kurās kopā tika nolasīti 40 ziņojumi, nodrošinot sinhrono tulkošanu angļu un poļu valodā. Jau iepriekš bija publicētas pieteikto referātu tēzes.

Konferences tēma “Tautas māksla kā nacionālo simbolu avots globalizācijas laikmetā” tika izvēlēta tāpēc, ka mūsdienās, pilnveidojoties starpkultūru sakariem, strauji pieaugot tehnikas attīstības līmenim un komunikācijas iespējām, kā arī pilsētas ietekmei uz lauku vidi, radikāli mainās lauku iedzīvotāju dzīve, kas iezīmē gan pozitīvas, gan negatīvas